Edeb, Edebiyat, Medeniyet

Edebiyat bir kültüre ait mananın dilde ifade bulmasıdır. Onda yalnızca şiir, hikâye, tiyatro, deneme, roman gibi çağdaş edebiyat formları değil, *edeb* sözcüğünün işaret ettiği şekliyle söz ve eylem üzerinden üretilen kültür de yer alır. Bu anlamıyla edebiyat ve medeniyet ilişkisi modern dönemle başlamaz, binlerce yıl geriye gider. Öyle ki, medeniyeti kuran temel unsurun, söz ve sözde dile gelen mana olduğu bile söylenebilir. Geniş anlamda varlık, özel anlamda insan dünyası, söz ve eylem üzerinden düzene girer. Bu da mitoloji, ahlâk, felsefe, hukuk, bilim, sanat ve estetik şeklinde ortaya çıkar.

Medeniyet kesintisiz bir akış ve devinimdir; bir defada olup bitmiş bir oluşum değil, her an insanların bizzat ürettikleri ve kendisine katıldıkları bir varoluş durumu, kendini sürekli geleceğe aktaran bir hedef; canlı, yaşayan, olan ve oluşturan bir süreçtir. Bu nedenle medeniyet hamlesi bir geçmiş ve gelecek düşüncesi üzerinde ortaya çıkar. Geriye bakması, bugünü anlamak, ileriye yol bulmak ve kendini yeniden üretmek içindir. Geride gelenek vardır, şimdi oluşan ve daha sonra oluşacak olan sürecin kökenleri vardır. Her sahih edebiyat oluşumu, kendisini kendi tarihsel ve kültürel bağlamı üzerinde konumlandırır, oraya havale eder. Bir kültürden, bir tarihten, bir bağlamdan, bir gelenekten yoksun eserler, kendilerini tanımlayamazlar, anlatamazlar. Ancak bir medeniyet halkası içinden çıkan eserler insanlığın dilini konuşurlar.

Bu makalede edebiyatla medeniyet oluşumları arasında nasıl bir ilişki vardır, sorusu ele alınacak, söz konusu ilgi *edeb* kelimesi üzerinden kurulmaya çalışılacaktır. *Edeb*, medeniyet ve kültür formları arasında güçlü ontolojik bağların kurulmasına zemin hazırlayabilecek bir kavramdır. O sadece estetik bir kategori olarak değil, sözü ve davranışı birleştiren; hak, adalet, iyilik, güzellik, hakikat değerlerinin kendisinden çıktığı bir "kök-değer" olarak da ifade bulur. Bu da edebiyat ve medeniyet ilişkisini daha somut bir bağlamda ele almamıza katkı sağlar.

(1) Ahlâk ve Yasa (*Nomos*) Olarak *Edeb*

Etimolojik açıdan incelendiğinde, edebiyatın türemiş olduğu *edeb* sözcüğünün, medeniyetin temel formlarından ahlâk ve hukuka, edebiyat ve estetiğe karşılık geldiği görülebilir. Onda kişinin kendisi, ailesi, diğer insanlar, bitki ve hayvanlar ve nihayetinde bütün bunlara zemin teşkil edecek şekilde Tanrı ile ilişkisini yansıtacak bir terbiye ve ruh hâli bulunur. Bu anlam alanları arasında hayatı ve dünyayı sözde yeniden kurmak, yeniden üretmek, bu şekilde bir insan dünyası oluşturmak da yer alır.

Her toplumun kendine özgü bir hukuku, ahlâkı, dünya görüşü ve yaşama kültürü vardır. Edep, bu çerçevenin kendisidir. O, nasıl yaşayacağım, neye göre yaşayacağım, kendimle, ailemle, komşumla, sosyal ve fiziksel çevremle nasıl ve hangi ölçütler çerçevesinde ilişki kuracağım sorusuna cevap verir; bağlı olduğum ilkeleri, gözetmem gereken kuralları vaz eder. Benim haklarım, komşumun hakları, insanların ve hayvanların hakları, alışverişimiz, eşya ve doğa ile ilişkilerimiz, bu kurallar içinde bir değer ve anlam kazanır. *Edeb*, kurala ve standarda sahip olmaktır. *Edeb*'in olmadığı yerde insanlar bir adalet duygusu çerçevesinde bir araya gelemezler, taş üzerine taş koyamazlar, üretimde bulunamazlar. Edep, insanın insana sıcaklığı, insanın insana dostluğu ve iyiliğidir. *Edeb*'in olmadığı toplumlar, yabanıl toplumlardır.

Thomas Hobbes'un ünlü önermesinde de dile geldiği üzere, insanın insan için tehdit oluşu bilinen bir gerçektir. İnsan için en tehlikelisi, doğadaki vahşi hayvanlar ve zehirli böcekler değil, yine insandır. Bununla birlikte insan doğasında kendi başına olamama gibi bir özellik de vardır. İnsan ancak toplum hâlinde

yaşayabilen, toplum hâlinde varlığını sürdürebilen bir varlıktır. Onun doğasında her ne kadar vahşilik, bencillik, kıskançlık ve yok edicilik olsa da aynı zamanda" birlikte yaşama" duygusu, hatta zorunluluğu da vardır. Giambattista Vico, bu duyguyu "ilâhî inayet" kavramı ile açıklar. Bu, *fıtrat*'tır. İnsanlar, doğalarındaki kaba duyguları eğitip terbiye ederek bir arada yaşamanın yollarını açmaya; *edeb*'in iki büyük formundan ahlâk ve hukukla, kaba ve yabanıl duygularını eğitip bir arada yaşayabilmenin ölçüt ve standardını oluşturmaya çalışmışlardır. "Şehir" (*civitas-medine*) bir arada yaşamayı mümkün kılan formların cisimleşmesidir. Ahlâk ve hukuk, medeniyetin kurucu öğeleridir. Ahlâk yoksa toplum da yoktur, yasa yoksa şehir de yoktur, şehir yoksa devlet de yoktur. Bu bir araya getirici gücünden ötürü olsa gerek, Herakleitos, şehrin yasalarının, tıpkı şehrin surlarının savunulması durumunda olduğu gibi güçlü bir şekilde savunulması gerektiğinden söz eder (Herakleitos, 1959: 83). İnsanın kendi sınırlarını bilmesi, başkalarının sınırlarını tanıması, medeniyete ait bir davranış biçimidir. "Hak" ve "adalet" kavramlarının merkezileştirilmesi önemli bir medeniyet göstergesidir. Medeniyet yüksek ve görkemli binalar demek değildir; insanın insana, insanın çevreye, insanın eşya ve varlığa, insanın hayata saygısı, verdiği değer ve yüklediği anlamdır öncelikle. *Edeb*'i oluşturan kurala ve yasaya saygıdır. Hat ve sınır duygusudur. Davranış tarzıdır. Bütün bu davranış sistemleri bir bütünlük ve organizasyon içinde ortaya çıkmadan, adap oluşmadan medeniyet de oluşmaz. Şu hâlde bir söz sanatı olarak edebiyat ortaya çıkmadan önce, insanların bir araya gelme ve bir arada yaşayabilmelerinin imkânı olarak hukuk ve ahlâk anlamında *edeb* (*nomos*)'e gereksinim vardır.

Buna göre *edep* öteki bilincidir: başkası ile birlikte yaşayabilme, başkası ile bir arada olabilme duygusudur. Öyle ki, *edeb*, ruhtan, benlikten çıkar ve varlıkla ilişkide somutlaşır. Bu, eğitilmiş terbiye edilmiş duyguları gerektirir. Edebiyat bizde başkalarına karşı ilgi ve farkındalık, başkalarının varoluşsal durumlarına karşı empati oluşturur. Her eylemimde onların tecrübesini de kendimde hissederek bir girişimde bulunurum. Kendi sınırlarımı başkalarının, başkalarının sınırlarını da kendi sınırlarım ile tanımlarım. *Edep* beni kendi dar çerçevemden çıkarır; varlıkla karşılaştırır. Varlık karşısında kendimi *edep*'le tanımlanmış hâlde bulurum.

(2) Gerçekliğin Söz (*Logos*)'de Üretilmesi Olarak *Edeb*

Şu soruyu sorabiliriz: sanat, daha özel bir ifade ile edebiyat niçin vardır? Öncelikle söylemek gerekir ki, hangi açıklamaya gönül verirsek verelim, bütün teoriler sonuçta insan doğasında karşılığını bulur. Aristoteles'in dediği gibi "taklit etme içtepisi", Schiller'in dediği gibi "oynama içtepisi", daha önce Platon'un dikkat çektiği üzere "ölümsüzleşme içtepisi" edebiyat ve sanatın kaynağına ilişkin açıklamalardır. Hegel'in, "sanatın doğuşunu hazırlayan salt ve genel gereksinme, insanın düşünen bir bilinç olmasıdır" ifadesi de kapsayıcı bir bakış açısı sunar (Hegel, 1982: 73). Bu açıklama biçimlerinin hepsinde haklılık payı olabilir; ancak bütün bunların yanında "bir arada yaşayan varlık" olmasının gereği, insanda bir de "söyleme", "anlatma", "anlaşılır kılma", "anlaşılır olma" içtepisi vardır. Bu, bir edebiyat ve sanat ürünü olarak olmasa da gündelik hayatta da sıkça rastlanan bir husustur. "Söyleşme içtepisi", güçlü bir içtepidir; zira insan ifade etmeyi sever, ifade etmekten haz duyar. Anlaşılır olmaktan ve anlaşılır kılmaktan sevinç duyar. Başkalarının hayatını kendine, kendi hayatını başkalarına katar, zenginleşir ve zenginleştirir. İnsanda "değerli bulduğu, kaçırılmaması gerektiğini düşündüğü bir deneyimi paylaşma tutkusu" vardır (Orwel, 2012: 11). Bu duygu insanı söylemeye ve yazmaya, başka deyişle "paylaşmaya" yöneltir. Hikâye anlatmak ve hikâye dinlemek, eğlendirici, eğitici ve terbiye edici bir etkinlik olarak onun en eski alışkanlıklarından birisidir. Bu yüzden şöyle de denilebilir: "İnsan hikâyesi olan bir varlıktır." "İnsan hikâyeyi seven ve yaşadığı hayatı hikâyeleştirebilen bir varlıktır." "İnsan başkalarının hikâyelerinde kendisini yaşayabilen bir varlıktır."

Kuşkusuz "ifade etme içtepisi" bir nedendir. Ama bu içtepi bir başkasıyla güçlenir. O da "üretme içtepisi"dir. İnsan bir şey yapmak, bir şey üretmek, bu şekilde kendi kendi potansiyel ve yeteneğini denemek de ister. Kendini, kendi güç ve kapasitesini anlamak, yaptığı işte kendisini görmek ve göstermek de ister. Kendisini tanımak ve tanıtmak, anlamak ve anlatmak da ister. Bu nedenle onu tanımlayabilecek özelliklerden biri de "üreten varlık" oluşudur. Onun bir eşyayı, bir aleti üretmesi, kuşların yuva yapmasından farklıdır. Üretmek onda hem kuşlar gibi "içgüdüsel", hem de ruhun bir tezahürü olarak "özgür" bir edim, ruhu ve doğayı birleştiren güçlü bir ifadedir. Bu bileşim edebiyat ve sanat gibi üretim biçimlerinde daha da yoğunlaşır. İnsan kendi ürününe kendi kapasitesini, kendi birikimini, kendi özgürlüğünü, kendi deneyimini katar. Üretmek onun için hem bir ihtiyaç, hem de bizzat üretmekten duyulan hazla ilgilidir.

"Üretme içtepisi", kültür ve medeniyet unsurlarını da üretir. Bunun içinde bilimden teknolojiye, sanattan mimariye insanın ortaya koyduğu eserler yer alır. İnsan edebiyatı üretirken medeniyeti üretir. Felsefe yaparken medeniyeti üretir, bilimle meşgul olurken medeniyeti üretir, sanatla, teknoloji ile uğraşırken medeniyeti üretir. Üretim "teknik", "kuru" ve "içeriksiz" bir kavram olarak görülebilir; ancak onu insanın varoluş biçimi olarak geniş anlamda kullandığımızda "medeniyet"i anlamada yardımcı olabilir. Bu geniş mana, "anlam verme" tutumuyla özetlenebilir. Medeniyet belirli eşyaları, belirli araçları üretebilmek olduğu kadar, hatta ondan daha fazla, üretilen eşya ve aygıtlara anlam verebilmektir. Belirli bir yerde yaşamak olduğu kadar, içinde yaşanan yere anlam katabilmek ve orayı bir varoluş mekânına dönüştürebilmektir. Nesne ve eşyalarla belirli bir anlam ve yaşama tutumu çerçevesinde ilişki kurabilmek, bu ilişkiyi fiziksel gereksinimlerin ötesine taşıyabilmektir. Yeryüzüne dokunmaya ve dünyada bulunmaya anlam verebilmektir. Yeryüzünde bulunuşun belirli bir zaman ve mekân içinde oluşunun farklında olabilmektir. Kendisiyle, insanla, toplumla, toplumsal kurumlarla, sosyal ve fiziksel çevre ile ilişki içinde olduğunu fark edebilmektir. Medeniyet öncelikle nesne değil, anlamdır, ruhtur. Bu yüzden edebiyat bu anlamın ve değerin oluşmasına aktif katkı sunabilecek bir değerdir. Zira onun anlattığı, söylediği, yoğurduğu ve üzerinde çalıştığı konu, insanın anlam dünyasıdır. O bu anlam ve değer alanında iş görür, bu anlam ve değer alanını oluşturur. Bu noktada edebiyat, salt yazı yazma biçimi olmaktan çıkarak hayata karışır, yaşama biçimine dönüşür. Edebiyatın damarlarının güçlü bir şekilde hayatın ve medeniyetin canlı dokusuna bağlı olduğu görülebilir. Edebiyatın bir yüzü hayat bir yüzü yazıdır. Yaşamak ve yazmak iç içedir. İnsanın duygusal, zihinsel ve ruhsal yaşamı, edebiyat eserlerinde ifade bulur; hayat kendisine ilişkin bu üst bilinç ve bakışla zenginleşir. Bir medeniyet, edebiyatın gözü ve dili değmeden kendi farkına varamaz, kendisi hakkında bilinç elde edemez, kendini inceltip rafine hâle getiremez. Bir toplum, bir kültür ancak edebiyatın dilinde üst bir kültür hâline gelir, medeniyet yolunda gelişme ve ilerleme imkânı bulur.

Yazmak bir bakış ve üst bilinç oluşturmaktır. Yazmak bir bakışın ve görüşün ifadesidir. Yazı kültürü olan toplumlar, deneyimlerini biriktirebilen, hayata ilişkin farkındalık oluşturabilen; geleneği, alışkanlıkları ve refleksleri olan toplumlardır. Referans noktaları, ruhu ve karakteri olan toplumlardır. Şiir ve edebiyat, bu tür toplumların ürünüdür. Ne var ki, ortaya çıkan bu edebiyat ve sanat eserleri de bir yaşama kültürünün gelişmesine omuz verirler. Puşkin ile Rus, Aytmatov'la Kırgız toplumu kendi duygularının daha çok farkına varmıştır. Bir toplumun nabzı, kendi yazarlarının eserlerinde atar. Yazarı olmayan toplumlar suskun ve kendi anlamını üretemeyen toplumlardır. Bir toplumdan yazar ve eserlerini çıkarırsak, o toplumun kendine yönelik dili ve farkındalığı ortadan kalkar. Toplum, kendi bilincine kendi edebiyat eserlerinde varırlar. Bilim, bir toplumun kendi farkındalığını oluşturmasında edebiyat kadar etkili olamaz, zira bilim nesnelere ilişkin bilgidir. Edebiyat ise insan dünyasına, insan ruhuna ve duygularına ilişkin bir bakış, bir seziş ve kavrayıştır. Edebiyat insanın varoluş deneyimlerinin en yoğun şekilde ortaya çıktığı alandır. İnsan bir kez de orada kendine bakma, kendisiyle karşılaşma, kendisini anlama, kendi hat ve sınırını görme imkânı bulur. Bu anlamda edebiyat bir yazı biçimi olmaktan çıkarak bir yaşama ve varlıkla ilişki kurma biçimine dönüşür: kendimle ilişkim, çevremle ilişkim, nesne ve eşya ile ilişkim. Bütün bunlarla birlikte, Tanrı ile ilişkim.

Edebiyat, medeniyeti oluşturan davranış biçimlerini anlatan ve bu davranışların anlamına ilişkin farkındalık oluşturan bir üretim biçimidir. İnsan medeniyete ilişkin davranış biçimlerini edebiyatla estetik bir dilde ürettiği gibi onları başkalarına da aktarır; bu medeniyetteki canlılığın ve gelişimin, yeniden üretimin ortaya çıkması için gereklidir. Kendisini estetik formda üretme tarzı olmayan bir zihniyet biçimi, medeniyet seviyesine ulaşamaz; o ham ve kaba şekilde, doğanın yozlaşması olarak bulunur. Bu yüzden onun kendisine, insana, çevreye, nesneye verdiği anlam ve değer konusunda bir sığlık ve yüzeysellik söz konusudur. Anlamın üretilmediği ortamlarda, ilâhî ve beşeri kontekstteki mana da unutulur; yozlaşma medeniyete ait davranış biçimlerini her defasında yeniden tüketir, yok eder. Bu nedenle medeniyetle edebiyat arasında tek yönlü, tek biçimli ve tek anlamlı değil, karşılıklı, olan ve oluşturan bir ilişki vardır. Onlar birbirilerini yansıtan iki ayna gibidir; edebiyat ışığını bir medeniyetin ruhundan alır, medeniyet de kendi derinliğini hayatın, dünyanın, gerçekliğin teorik ve estetik dilde yeniden ifadesinde bulur. Hayatın ve gerçekliğin anlamını üretip zenginleştiremeyen toplumlarda, medeniyet oluşumları sönük kalır. En açık şekliyle medeniyet bir ruhtur, edebiyat, gerçekliğin sözde yeniden kurulması olarak, bu ruhu üretir ve bu ruh tarafından üretilir. Edebiyat, bir medeniyet ruhu içinden türer ve yine bu ruha geri döner. *İlyada*, *Aeneid*, *Alkestis* bir kültürün ürünüdür. *Divan-ı Hikmet*, *Mantık'ul Tayr*, *Leyla ile Mecnun, Hüsnü Aşk* bir kültürün üründür. *İlahi Komedya*, *Robinson Crusoe*, *Don Kişot*, *Hamlet*, *Faust* bir toplumun ürünüdür. Bu kimlik, onların evrensellik niteliğine zarar vermez, aksine bu özelliği güçlendirir. Zira evrensellik, öncelikle belirli bir kültürün ruhunu ve karakterini taşımak demektir. Kendi ruhunu kendi içinde taşımak demektir. Bir toplumun ruhu, aklı, dili ve davranışları yeterince olgunlaştı mı, edebiyat ve felsefe eserleri de ortaya

çıkmaya başlar. Eliot şöyle der: "*Klasik* terimiyle kastettiğim anlamı en uygun şekilde karşılayabilecek bir sözcük önerecek olsam, "olgunluk" (*maturity*) sözcüğü olurdu. *Virgil* gibi evrensel bir klasikle sadece kendi dili içindeki literatürle ilişkili olan ya da sadece belirli bir dönemin yaşam biçimini yansıtan bir klasik eser arasında ayrım yapıyorum. Bir klasik ancak dil ve edebiyat olgunluğa eriştiği, medeniyet olgunluğa erdiği zaman ortaya çıkar. Medeniyet ve dil, şiire evrenselliğini kazandıran şairin zihninin kavrayıcılığı kadar önemlidir. […] Olgunluğu, bir medeniyet ve dil içinde tanıyabiliriz" (Eliot, 1944: 10).

Dilin, aklın, duyguların olgunlaşması, sadece bir kültürün kendi içindeki etkileşimlerle gerçekleşmez; ruhun büyük eserlerinin ortaya çıkabilmesi için diğer kültür ve medeniyet oluşumları ile temasa gelmesi de gerekir. Farklı ortamların ve medeniyet oluşumlarının katkısını almayan, kendi içine kapalı toplumdan ileri medeniyet unsurları beklememek gerekir. Olgunlaşma aynı zamanda kendisini sınama, kendisini gösterme, kendisini ölçme ve karşılaştırma cesaretini de gerektirir. "Zihnin olgunlaşması, tarihe ve tarih bilincine gereksinim duyar. Tarih bilinci, şairin kendi halkının dışında başka halkların tarihinin olmadığı yerde tam olarak ortaya çıkmaz: tarihteki yerimizi görebilmek için başka halkların tarihine ihtiyaç duyarız" (Eliot, 1944: 19). Aynı tema Batı toplumları bağlamında, bir başka yazarda şu şekilde dile gelir: "Batı, aynı zamanda kendisini batılı olmayan diğer medeniyetler karşısında tartmak ister. O, diğer medeniyetlerin belirgin bir şekilde sahip olmadığı bir literatür biçimi de de ürettir; bu literatür, Montesquieu'nün *İran Mektupları*'nda olduğu gibi Batılı olmayanlar tarafından tahayyül edilmiş bir Batı tasviridir. Batı medeniyeti bir yer değil, bir ruh hâlinin ifadesi olduğu için taşınabilir ve başka yerlerde kurulabilir. Kolaylıkla Batı'dan uzaklaşabilir (Melleuish, 2012: 24).

Edebiyat eserinde gerçeği bir idealiteye (sanat, üslup, estetik anlayış, öğreti, vs.) göre yorumlama idealiteyi de bir gerçeklik içinde uygulama durumu söz konusu olur. Bu nedenle idealiteyi (anlamı, üslubu, kavramı, yöntemi, düşünceyi) üretemeyen toplumlar, gerçekliği sözde yeniden kurmakta güçlük çekerler ya da hiç kuramazlar. Sanat eseri üretmek, realiteyi idealite ölçütlerine göre yeniden kurmak, yeniden üretmek, yeniden elde etmek demektir. Bu yüzden vazoda duran çiçekle natürmortta görünen çiçek, biri diğerinin taklidi olduğu hâlde aynı çiçek değildir. Fotoğraf ile fotoğrafın sergilediği gerçeklik aynı gerçeklik değildir. Sanat eseri, gerçekliğin estetik bir bilinçle yeniden üretilmesidir. Harabe bir ev, bir tabloda yeniden ifade bulup sanat eserine dönüştüğünde, sevimli hâle gelir. Yerdeki solgun yaprak, sanat eserinde gerçek bir obje olarak değil, estetik bir nesne olarak algılanır ve farklı bir anlam kazanır. Sanat, gerçekliği kendi doğasından ayırarak kendi estetik tarzı ve normu içinde dönüştürür; ona yeni bir suret içinde farklı bir varoluş kazandırır. Böylece doğal nesne, kendisine verilen anlam ve değerle doğadan ayrılarak kültüre ulaşır.

(3) Medeniyet ve Şiir

Edebiyat ve medeniyet ilişkisini, bir roman, öykü, deneme vs. olarak görmek yerine, içine düşünceyi, felsefeyi, mitolojiyi, hatta bilimi de alan bir söz (*logos*) ve medeniyet (akıl ve medeniyet, duygu ve medeniyet, gönül ve medeniyet) ilişkisi olarak kurmak daha uygun görünüyor. Özellikle günümüzde olduğu şekliye "söz sanatı" olma özelliği ile sınırlandığında, medeniyet ve edebiyat ilişkisini açıklamak zorlaşır. Deneme, Rönesans'ın buluşudur, roman sanayi devriminin bir ürünüdür, öykü ise geleneksel hikâye etme tarzından farklı olarak modern zamanların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Peki, edebiyat dediğimiz formda, medeniyetlerin oluşumu ile ilişki içine sokabileceğimiz ne vardır? Şiir, en kadim ifade tarzıdır. Tarihin derinliklerinden doğru geri gidebilecek bir sanattır. Üstelik bir sanat niteliği kazanmadan önce de bilmenin, düşünmenin, anlamanın, kavramanın, ifade etmenin yöntemi olarak görülmüştür. Dolayısıyla yerine göre mitoloji, yerine göre felsefe, yerine göre tragedya ve komedya, yerine göre bilimdir. Düz yazı, düşünceye tanıdığı geniş ifade imkânıyla, Eliot'ın deyişi ile "dildeki olgunlaşmanın ürünü olarak" insan zihnine yeni ufuklar açmıştır (Eliot, 1944: 19). Yukarıda da değinildiği üzere, bugün edebiyat dediğimiz alanın biçimlenmesi oldukça yenidir. O, denemesi, eleştirisi, öyküsü ve romanıyla, önemli ölçüde modern zamanların bir kavramıdır. Kültür ve medeniyet oluşumlarının tarihi ise insanlığın tarihi kadar geriye gider. İşte burada edebiyat ve medeniyet ilişkisinde "şiir" öne çıkar. Öyle ki, edebiyat ve medeniyet yerine şiir ve medeniyet bile denilebilir. Çünkü insan, bir görüşe göre, yeryüzündeki ilk deneyimlerini, ilk birikimlerini şiir şeklinde ortaya koymuştur (Thomson, 1984: 11). İlk felsefe metinlerinin bile şiir şeklinde yazıldığı görülebilir. Bu anlamda şiir hayatın, insan varoluşunun ifadeye kavuştuğu, sözde biçimlendiği ilk alandır.

İbn Haldun, içinde şiir, edebiyat ve estetik unsurların da yer aldığı medeniyet oluşumunu, *Mukaddime*'de çeşitli başlıklar hâlinde verir: Bunlar şehir ve şehirleşme bağlamında din, aile, ahlâk, hukuk, siyaset, iktisat,

sanayi, devlet, ilim, estetiktir. Estetiğin içinde de edebiyat, şiir, musiki, mimari gibi unsurlar yer alır. İbn Haldun "şiir fenni"nin kültür içindeki yerini şu şekilde açıklar: "Bilinmelidir ki Araplarda ifade şekilleri arasında şiir fenninin şerefli bir yeri vardır. Bundan dolayı Araplar, şiiri ilimlerinin ve tarihlerinin divanı *(archive)* hata ve sevaplarının şahidi, kendilerine ait ilim ve hikmetlerin birçoğunda müracaat ettikleri bir esas hâline getirmişlerdir" (İbn Haldun, 2007b: 1032).

Giambattista Vico da, felsefenin ve kültürlerin oluşumunda şiire yüklediği anlamı şu şekilde ifade eder: "Metafizik […] en üst bilim olduğu için ve eskilerin hikmeti şüphesiz gentil [pagan] dünyanın ilk bilgeleri olan teolojik şairlerin hikmeti olduğu için ve her şey kökeninde, tabiatı gereği ham ve kaba olduğu için biz şiirsel hikmetin başlangıçlarını da ham ve kaba bir metafizik olarak tasarlamalıyız. Bu metafizikten, bir gövdeden çıkan dallar gibi bir yandan mantık, ahlâk, ekonomi, siyaset ve diğer bütün şiirsel alanlar, öte yandan kozmografi ve astronominin anası olan fizik çıkmıştır. Bu dallardan sonra, metafizik, iki kızına, yani kronoloji ve coğrafyaya kesinlik verir" (Vico, 2007: 150-151). Bu ilk durumda, mitoloji, teoloji ve felsefe, halk hikmeti yazılı kültürden de önceki dönemlere gidecek şekilde, şiir ile biçimlenmiş olarak karşımıza çıkar. Bu şahsi tefekkürün ortaya çıkmasıyla da bitmemiş, duygu ve yaşantıların yanında düşünceler de şiir formunda dile gelmeye devam etmiştir. İnsanoğlu sadece duygularını değil, deneyimlerini ve zihinsel birikimini de şiirlerle ifade etmeyi sevmiş, şiir neredeyse bu birikimin biricik ifade tarzı hâline gelmiştir. Yazı icat olmadan veya yaygın şekilde kullanılmaya başlanmadan önce, sözün hatırlanmasını ve etki gücünü artırmak için şiirden faydalanılmıştır. Bu yüzden şiir daha ilk andan itibaren seçkin bir söyleme sanatı olarak ortaya çıkmıştır. O, basit ve sıradan dille konuşan insanların değil, dönemin önde gelen kişilerinin: bilgelerin, filozofların, eğitimcilerin, hatta kâhinlerin, büyücülerin ve meczupların, bu sıra dışı kişilerin ifade tarzı olmuştur. Şiirin bu algılanış biçimine İlkçağ'da rastlanabilir. Platon'da bu yönde ifadeler vardır. O, *İon* ve *Devlet* diyaloglarında bunları ifade eder.

Öte yandan İslam kültüründe şiirin asırlar boyunca başlıca ifade tarzı olarak işlev görüldüğü görülebilir. İslam dini, aynı zamanda güçlü bir söz varlığı olan kutsal metiniyle güçlü bir şiir kültürü ortamına gelmiş, asırlar boyunca bu ortam içinde varlığını sürdürmüştür. Şiir, İslam kültürünün en önemli ifade tarzı olmuştur. İstisnası olmakla birlikte hikâyeler şiirle yazılmış, ahlâk ve eğitim kitapları şiirle yazılmış, gramer ve dil kitapları bile şiirle yazılmıştır. *Kutadgu Bilig* gibi ileri derecede bir düşünce ve felsefe eseri bile şiir formunda yazılmıştır. Şiir, sadece duyguların değil, aynı zamanda bir fikir ve bilgilerin de ifade biçimi olarak görülmüş, değerli bir şeyden söz edileceği zaman, bu şiirle dile getirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla şiir bir sanat olamadan önce medeniyeti kuran temel unsurlardan biri olarak işlev görmüştür. Ama yalnız bununla sınırlı tutulamaz; zira onda insanın duygularını terbiye eden, varlığı, insanlığı, hayatı daha derinden hissetmesine vesile olacak bir özellik de vardır. Kuşkusuz şiir sanatına gösterilen bu ilginin temelinde nesre göre daha kolay ezberlenmesinin ve daha kolay hatırlanmasının da etkili olduğu düşünülebilir. Platon, Aristoteles, Farabi, Baumgarten, Hegel gibi büyük filozofların eserleri başta olmak üzere, felsefede şiir konusunun bir sorun olarak geniş bir şekilde yer tutması, sadece estetik bir ilgi olarak görülemez. Filozoflar şiir üzerinde durmuşlardır; çünkü şiir yüksek ve seçkin bir dildir; estetiğin merkezinde yer alan bir dildir. Bunun yanında yukarıda da kısmen değinildiği üzere, "kısıtlı ifade imkânları" da şiire olan ilginin temel nedenlerinden biri olarak görülebilir.

Sonuç

Medeniyet değer üretebilmek, değere göre yaşayabilmek ve değerle yaşayabilmektir. Değer üretebildiğim için yaşadığım dünya anlamlı, ilişkilerim anlamlıdır. Değer üretemiyorsam, dünya bana tanıdık gelmez, elim ayağım bana tanıdık gelmez. Değer anlamdır, sınırdır, haktır, adalettir, ahlâktır, estetiktir; bütün unlar, edeptir. Edep, kişinin kendisi, kardeşi ve komşusu, giderek insanlığa ve varlığa karşı iyi niyeti ve kapsayıcı sorumluluğudur. Büyük edebiyat eserlerinin büyük medeniyetleri vardır, büyük edebiyat eserleri de büyük medeniyetler içinden çıkarak insanlığa ulaşırlar. Başka deyişle *edeb*(iyat) medeniyeti, medeniyet edebiyatı oluşturur. Bu nedenle edebiyatla medeniyet arasında çok yönlü ve karşılıklı ontolojik bir ilişki vardır. Bu doğal olarak böyledir; zira edebiyat, bir kültürün ruhu, bir çağın karakteri, bir varoluşun tanığıdır. Edebiyat, nesneyi olayı estetik bir perspektiften görebilme yetisidir. Buna göre nesne ve olay, sadece kullanışlılıkları ve sağladıkları fayda zarar açısından değil, estetik açıdan da algılanabilmekte ve aynı duyarlıkla yeniden üretilebilmektedir. Edebiyatta söz yazıya, yazı hayata, hayat yeniden söze ve yazıya döner. Bu yeniden üretimin bilinç seviyesine çıkarmak, farkına varmak, üzerine düşünmek, araştırmak, dikkate sunmak gibi anlamları vardır. Ama her hâlükârda sanat eseri özgür ruhların, özgürleşmek isteyen ruhların eseridir; orada özgürlüğe ve sonsuzluğa hasret duyan ruhlar düş görür.

Anlam ve değer sözde, söz de yazıda birikir. İnsan ruhu kendisini söz ve yazıda muhafaza eder. Bu nedenle edebiyatta öncelikle "anlam" vardır, "nizam" vardır. Medeniyet bu ruhu, anlamı ve değeri üretmek, hâkim kılmak ve koruyabilmektir. Bu ruh da insan insan, insan doğa, insan çevre ilişkilerinde ortaya çıkar. Medeniyet bir yaşama tarzıdır. Bir bilinç durumudur. Bir zihniyettir. Bu bilinç durumunun ortaya çıkmasında edebiyatın ve diğer sanatların önemli bir yeri vardır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, "edebiyat" kavramının türediği *edeb*'in edeple yaşamak ve edeple söylemek yönleri üzerinde durulabilir. Bunlardan ilki yaşantıdaki kuralı, yasayı, ölçütü; ikincisi ise sözdeki ve sanattaki ahengi, güzellik ve estetik değeri arar. Böylece *edeb*, bir yanıyla ahlâk ve hukuk (*nomos*), diğer yanıyla da şiir ve felsefe (*logos*) olarak ifade bulur. Ancak bu iki form, birbirinden ayrı değil, birbirinin yanında, hatta birbirinin içindedir. Başka deyişle bir kelam sanatı olarak şiir ve felsefe, ancak belirli bir ahlâk ve hukuk çerçevesinde bir araya gelebilmiş toplumlarda ortaya çıkar ve gelişir; ahlâk ve hukuk edebiyat ve felsefeyi, edebiyat ve felsefe de ahlâk ve hukuku üretir. Bu ikisi her zaman olumlu bir ilişki içinde bir arada bulunur; birinin olduğu yerde diğeri de vardır. Yukarıda da kısaca sözü edildiği üzere, *edeb,* kendisinden hak, adalet ve iyilik, aynı zamanda güzellik ve doğruluk değerlerinin doğduğu bir temel değerdir. *Edeb* olduğu için hukuk ve ahlâk vardır, *edeb* olduğu için estetik, felsefe ve bilim vardır. *Edeb* olduğu için uygarlık vardır. Edep, insanı medenileştiren, kaba ve ham hâlden kurtaran, duygularını ve aklını işleyen bir terbiye; insanı bütün eylemleriyle çepeçevre kuşatan bir "kök-değer" durumudur; "fıtrat"tır, "yaratılış"tır, "yaratılıştaki iyilik"tir.